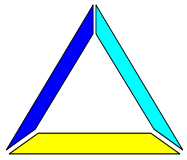
Інститут Економічних Досліджень та Політичних Консультацій в Україні
Німецька Консультативна Група з Питань Економічних Реформ

01034 Київ, вул. Рейтарська, 8/5-А, тел. (+38044) 228-6342, 228-6360, факс 228-6336
E-mail: institute@ier.kiev.ua, http://www.ier.kiev.ua

S12

Конкурентоспроможність виробництва молока в Україні

Висновки та пропозиції

В цій роботі описується поточна ситуація в молочному секторі України. Тому вона цікава для політиків, виробників молока, інвесторів та аграрних економістів як в Україні, і за її межами. Які висновки для українських політиків можна зробити на основі нашого аналізу?

Наш головний висновок полягає в тому, що "кращі" виробники молока та молокозаводи в Україні конкурентоспроможні у міжнародному порівнянні. Тому з економічної точки зору молочний сектор України здатний створювати додаткову вартість, або іншими словами, робити позитивний внесок до ВВП країни.

Але не виключено, що, в цілому, молочний сектор України все ще не робить такого позитивного внеску: додаткова вартість кращих виробників молока, з одного боку, перекривається знищенням додаткової вартості іншими менш ефективними виробниками, з іншого боку, тому загальний баланс може бути як позитивним, так і негативним. Отже, ключовим питанням є якомога швидше переведення балансу на користь тих виробників молока і молокозаводів, що створюють додаткову вартість, тобто збільшити частку ефективних підприємств. Які заходи могли би запровадити політики в Україні, щоб прискорити цей процес?

По-перше, важливо наголосити на тому, що робота "кращих" підприємств не пояснюється наявністю технологій та фізичного капіталу. Це, перш за все і головним чином, питання менеджменту (або людського капіталу). Багато керівників сільськогосподарських підприємств, молокозаводів в Україні, а також і політиків вважають: усе що їм потрібно для прибуткової діяльності – це нове обладнання або нові технології. Це схоже на запрягання возу поперед коня. При поганому управлінні підприємство не зможе отримувати прибутки на стійкому рівні, незважаючи на рівень свого технічного оснащення. *Політики можуть зробити значний внесок у підвищення конкурентоспроможності молочного сектора України (та сільського господарства загалом) шляхом інвестування та модернізації української системи освіти і перенавчання*, особливо в питаннях менеджменту сільськогосподарськими підприємствами та агробізнесом, рівень якого в Україні значно нижчий за міжнародні стандарти.

По-друге, збільшення частки кращих підприємств включає у себе, з одного блоку, зростання існуючих та появу нових кращих підприємств, та з іншого – вихід із сектору менш ефективних господарів. Це дві сторони однієї копійки: конкурентоспроможні підприємства зростатимуть і розвитимуться лише тоді, коли вони матимуть доступ до ресурсів, вивільнених неконкурентоспроможними підприємствами. Це має важливі

наслідки для політики субсидування. Політики іноді думають, що за допомогою субсидій вони можуть допомогти молочному сектору. Зрозуміло, що субсидії допоможуть ефективним господарствам. Але ці субсидії ненапряму також шкодитимуть цим підприємствам, тому що вони допомагатимуть неконкурентоспроможним підприємствам залишатися на плаву та продовжувати використовувати ресурси, які можна було б використати для інших цілей набагато ефективніше. Окрім того, субсидії часто використовуються політиками для виправдовування втручання в ринки, наприклад, для примушення підприємств поставляти молоко певним молокозаводам, навіть якщо вони могли б продати молоко куди завгодно і отримати свої гроші. *Встановлення жорстких бюджетних обмежень (тобто припинення штучної "підтримки" майже лежачих на землі неконкурентоспроможних підприємств за допомогою субсидій) разом з чітким і прозорим ринком землі та процедурою банкрутства є найкращим способом забезпечення якнайшвидших темпів реалізації потенціалу виробництва молока в Україні.* Якщо політики впевнені у необхідності субсидій для зменшення соціальної напруженості, пов'язаної з реформуванням молочної галузі, вони повинні перейти на виділення субсидій для найбільш потерпілих верств населення, а не використовувати безцільові субсидії, що допомагають навіть тим, хто цієї допомоги не потребує, і до того ж, ще й викривляють ринок молока.

Насамкінець, у міжнародному порівнянні виробники молока в Україні не мають великих стимулів для покращення якості молока, тому що більшість молокозаводів не готова або не хоче платити вищу ціну за вищу якість. Окрім того, виробництво молока, а тому і ціни на нього, в Україні є занадто сезонним. Це повинно створювати стимули для сільськогосподарських виробників запроваджувати нові технології менеджменту, щоб виробляти і поставляти молоко "контра-циклічно". Молочна галузь західних країн досягла вирішення цих проблем за допомогою ринку. *Вирішення цих проблем в Україні є питанням покращення управлінських навиків (див. вище) та інвестування в ринкову інфраструктуру, і, до певної міри, в технології. Бар'єри на шляху доступу до цих навичок та інвестицій – наприклад, імпортні тарифи на машини та обладнання – знижуватимуть здатність молочного сектору України зростати та робити позитивні внески в національну економіку.*

Конкурентоспроможність виробництва молока в Україні

1 Вступ

У 2000 році, через дев'ять років після розпаду Радянського Союзу, сільськогосподарське виробництво вперше почало зростати.[1] Проте, сталість цього процесу залежить від конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, яка в радянські часи і перші роки перехідного періоду повністю ігнорувалась. Аналіз конкурентоспроможності рослинництва в Україні під назвою "Вартість внутрішніх ресурсів" (Domestic Resource Cost) показав, що, хоча середньостатистичне підприємство в Україні неконкурентоспроможне, близько 20% українських сільськогосподарських підприємств за нинішніх рамкових умов конкурентоспроможно виробляють зернові та насіння соняшнику.[2] Частка таких конкурентоспроможних підприємств особливо сильно збільшилась за останні два роки здійснення реформ (2000 та 2001 рр.) (див. ZORYA та VON CRAMON-TAUBADEL, 2002).

Метою цього дослідження є проведення аналізу конкурентоспроможності виробництва молока в Україні, на основі чого можна буде робити припущення про його подальший розвиток. Навіть якщо більша частина українських сільськогосподарських підприємств працюють нерентабельно, існування ефективних і прибуткових підприємств свідчить про те, що конкурентоспроможне виробництво молока в Україні все-таки можливе. Аналіз конкурентоспроможності провідних виробників молока в Україні дозволить оцінити потенціал усього сектора.

У другому розділі буде представлено поняття конкурентоспроможності виробництва молока. У третьому розділі буде подано коротку характеристику молочного сектора і проаналізовано сучасний стан конкурентоспроможності виробництва молока у залежності від ефективності роботи переробного сектору та системи збуту в Україні, а також буде зроблено порівняння з німецькими молочними фермами та молокопереробним сектором. Потенціал виробництва молока в Україні буде розглянуто в четвертому розділі. Висновки та рекомендації буде подано у п'ятому розділі.

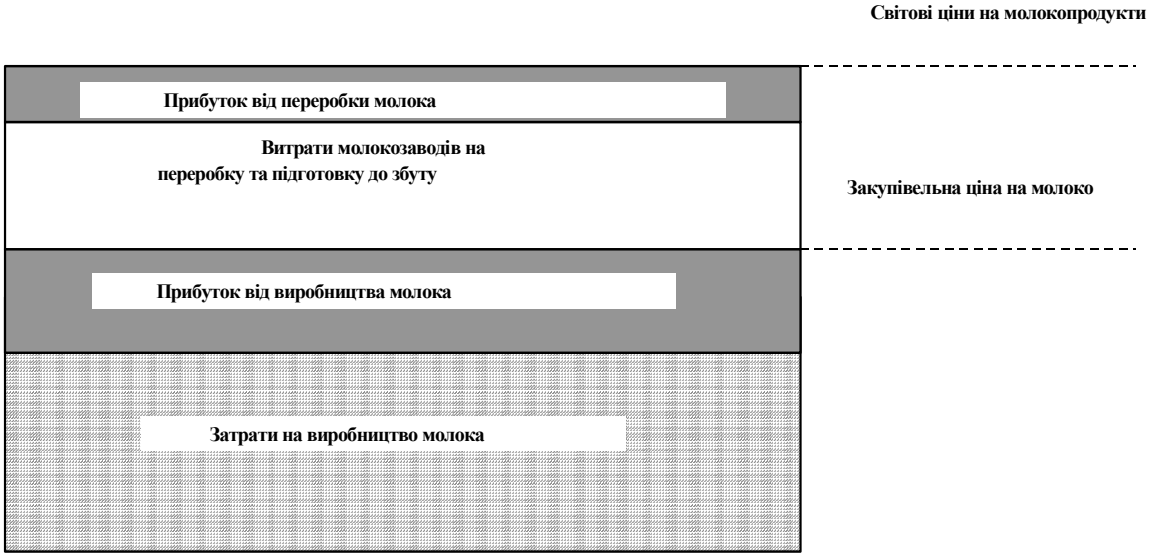
2 Поняття конкурентоспроможності виробництва молока

Конкурентоспроможність є багатоплановим поняттям. В економічній літературі не існує загально прийнятого визначення конкурентоспроможності. OECD (1998) визначає конкурентоспроможність як "здатність виробляти товари і послуги, що витримують зовнішню конкуренцію, зберігаючи та збільшуючи при цьому реальний внутрішній доход". Згідно з FROHBERG та HARTMANN (1997) дослідження можна проводити як для економіки в цілому, так і для спеціальної галузі або ж окремого продукту. Наш аналіз спрямований на дослідження конкурентоспроможності виробництва молока на сільськогосподарських підприємствах в Україні (див. Рисунок 1).

[1] Сільськогосподарське виробництво у 2000 році зросло на 7,8% а у 2001 – на 16% (ДЕРЖАВНИЙ КОМІТЕТ СТАТИСТИКУ УКРАЇНИ, 2001).

[2] Метод DRC порівнює альтернативну вартість внутрішніх факторів виробництва (напр., земля, праця та капітал) з додатковою вартістю за цінами на світовому ринку (більш детальний опис методу див. в ZORYA та VON CRAMON-TAUBADEL (2002)).

Рисунок 1. Поняття конкурентоспроможності виробництва молока

Джерело: Власна презентація.

Основними факторами впливу є (1) світові ціни на молокопродукти, (2) витрати на збут та переробку молока, (3) закупівельна ціна на молоко та (4) витрати на виробництво молока.

Для того, щоб виміряти конкурентоспроможність певного продукту, необхідно оцінити багато факторів, пов'язаних з місцерозташуванням підприємства, та порівняти відносні переваги одного регіону з іншими регіонами (ISERMEYER, 2001). Різні фактори місцерозташування визначають вибір системи виробництва, а разом з тим – витрати на виробництво молока, які можуть служити в якості показника для проведення порівняння у міжнародному масштабі. Федеральна дослідницька установа сільського господарства (FAL) надає у формі Міжнародної мережі порівняння сільськогосподарських підприємств (ММПСП – International Farm Comparison Network) необхідну інфраструктуру для подібного міжнародного порівняння. ММПСП об'єднує науковців, що займаються сільським господарством, консультантів та аграріїв з усього світу для з'ясування наступного питання: (1) Наскільки високі витрати виробництва? (2) Що є причиною існування конкурентних переваг або недоліків? (3) Які перспективи має сільськогосподарське виробництво при відповідному місцерозташуванні?[3]

При ММПСП відбираються "типові для регіону" підприємства та аналізується їх конкурентоспроможність на основі розрахунку сукупних витрат за їх носіями. Для виробництва молока всі витрати перераховуються на скориговане по жирності молоко (СЖМ), а для досягнення умов порівнянності – так звана нето-концепція (HEMME, 2000). При цьому, витрати виробництва всієї галузі виробництва молока звільнюються від компонентів, спричинених побічними продуктами (продаж старих корів, телят та телиць). Віднявши виручку від продажу побічних продуктів від витрат на виробництво молока отримуємо витрати на виробництво суто молока. Тоді їх можна порівнювати у міжнародних масштабах (VENEMA, 2002).

Проте, для конкурентоспроможності виробництва молока, в цілому, важливе значення має також і ефективність переробки, збуту та торгівлі, оскільки вона визначає закупівельні ціни на молоко у сільськогосподарських підприємств. Аналіз ефективності

[3] Основи ММСП детально роз'яснюються HEMME (2000), тому в цій роботі зроблено лише їх короткий огляд.

роботи цих секторів дає чіткіше уявлення про сучасний стан та можливі резерви для сплати помірно високих закупівельних цін при існуючих світових ринкових цінах.

І нарешті, політичні та загальноекономічні умови відіграють визначальну роль для конкурентоспроможності. У східноєвропейських країнах з перехідною економікою сільськогосподарські підприємства мають негативний досвід політичних втручань у зовнішню та внутрішню торгівлю. Сектори переробки та збуту продукції потребують значної модернізації, яка можлива лише за наявності макроекономічної стабільності та стимулів для інвесторів (ISERMEYER, 2001). Як слід оцінювати конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств та переробки молока в Україні буде роз'яснено у розділі 3 та 4.

3 Конкурентоспроможність українського виробництва молока

3.1 Молочний сектор в Україні

Зараз в Україні 5 млн. молочних корів дають близько 13 млн. т молока на рік. У 1990 році поголів'я корів в Україні становило ще понад 8 млн. тварин, а біля 74% всього поголів'я належали великим сільськогосподарським підприємствам. 76% всього молока з середніми надоями близько 3000 кг на корову в рік вироблялись на цих колишніх державних колективних підприємствах (USDA/FAS, 2001). В процесі трансформації більша частина тварин була зосереджена у приватних домогосподарствах (див. Таблицю 1).

У 2001 році вже приблизно 73% всього молока вироблялись у приватних підсобних господарствах, які на той час тримали близько 64% поголів'я корів в Україні (USDA/FAS, 2001). Несприятливі економічні умови та структура управління на великих сільськогосподарських підприємствах, яка майже не змінилась з радянських часів, призводили до того, що виробництво молока до 2000 року переміщувалось з великих підприємств у підсобні господарства. Продуктивність у підсобних господарствах, як правило, також була вищою, ніж на великих підприємствах. Так, у 2000 році середні надої у приватних підсобних господарствах становили близько 2600 кг, а на великих підприємствах лише 1960 кг на корову в рік (USDA/FAS, 2001). Цьому сприяло, насамперед, краще годування, зумовлене так званим перехресним субсидіюванням підсобних господарств великими підприємствами, та, як правило, більш інтенсивним доглядом тварин у домогосподарствах (КОЕСТЕР, 1999).

На початку 2000 року український уряд здійснив ряд далекосяжних реформаторських кроків на шляху створення кращих загальноекономічних умов та реформування великих сільськогосподарських підприємств за умов "жорстких бюджетних обмежень". Це, серед іншого, призвело до того, що у 2000 та 2001 роках сільськогосподарське виробництво в Україні зросло в цілому на 24%, а у 2001 році, наприклад, виробництво зерна збільшилось з 24 до 40 млн. т. Такий позитивний розвиток спостерігався також і у виробництві молока. Багато сільськогосподарських підприємств, особливо в останні два роки, інвестували у виробництво молока. У наступних розділах буде досліджено конкурентоспроможність таких великих українських підприємств.

Таблиця 1: Структура молочного сектора та виробництва молока в Україні, 1990-2001

	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Поголів'я корів, тис. корів, в т.ч.:	8379	7531	6972	6265	5841	5431	4962	5065
у приватних підсобних господарствах*	2187	2936	2917	2921	2936	2955	3111	3227
на великих підприємствах**	6192	4595	4055	3344	2905	2476	1851	1838
Виробництво молока, тис. т., в т.ч.:	24508	17274	15820	13767	13752	13362	12657	13434
у приватних підсобних господарствах	5874	7831	8162	8335	8498	8643	8989	9793
на великих підприємствах	18634	9443	7658	5433	5254	4719	3669	3641

Примітка: * До приватних підсобних господарств належать сімейні господарства з 1-2 га землі сільськогосподарського призначення та, залежно від обставин, 2-3 коровами. Всі члени великих підприємств зазвичай мають власні підсобні господарства. ** Великі підприємства є наступниками колишніх колгоспів та радгоспів.

Джерело: ДЕРЖКОМСТАТ УКРАЇНИ (2001).

3.2 Українське виробництво молока у міжнародному порівнянні

В Україні структура сільськогосподарських підприємств дуже неоднорідна (див. ZORYA та VON CRAMON-TAUBADEL, 2002). Тому в таких країнах, як Україна, особливо важко застосовувати поняття "типового для регіону підприємства", яка зазвичай використовується в ММПСП. Щоб вирішити цю проблему було досліджено два сільськогосподарських підприємства з продуктивністю та розмірами, які перевищують середні по Україні показники. Йдеться про одне підприємство з 592 коровами (UA-592) в Черкаській області та друге з 195 коровами (UA-195) у Вінницькій області. Згідно з оцінками місцевих експертів обидва підприємства за продуктивністю належать до 25% найкращих спеціалізованих сільськогосподарських підприємств України (VENEMA, 2002). Дослідження спирається на дані 2000 року. Всі розрахунки було здійснено в євро (€) згідно офіційного середнього обмінного курсу (1,9558 DM/€ та 5,02 гривні /€) на 2000 рік. Витрати виробництва та ціни на підприємствах, що порівнюються, перераховуються на скориговане по жирності молоко (СЖМ) на 100 кг молока.[4] Спершу виробничі витрати цих підприємств порівнюються з витратами основних світових конкурентів. Після цього проведено детальний аналіз на основі виробничого порівняння з двома типовими для регіону конкурентами з Німеччини, серед яких одне підприємство в регіоні "Нові федеральні землі" має 650 корів (DE-650), а інше в регіоні "Старі федеральні землі" – 68 корів (DE-68).

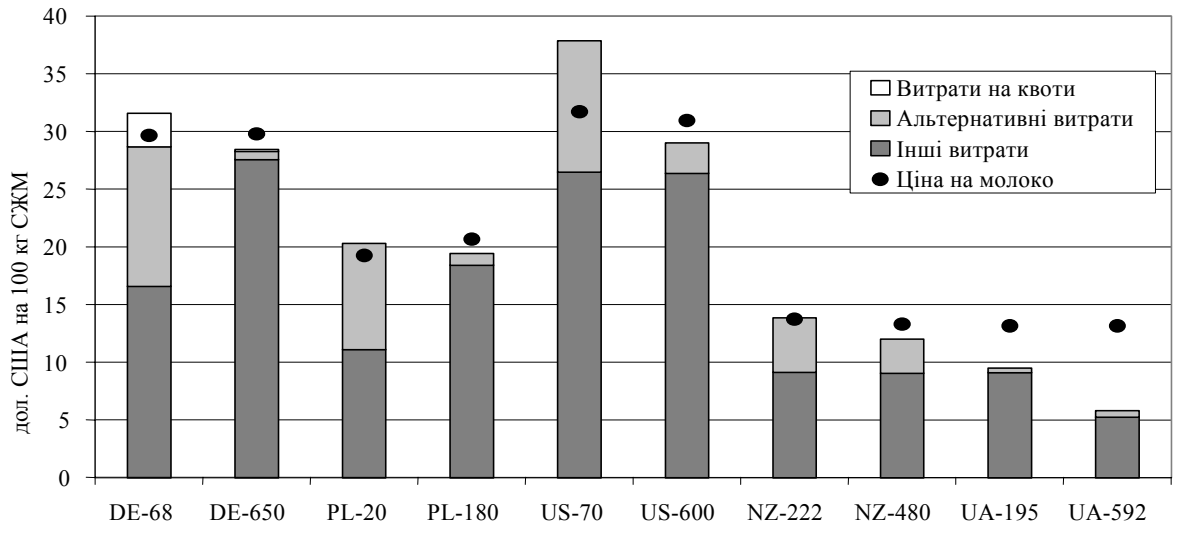
Основними регіонами виробництва молока є Європейський Союз, Центральна та Східна Європа, США, Аргентина і Нова Зеландія (ISERMEYER, 2001). На Рисунку 2 представлено ціни на молоко та витрати на виробництво молока (витрати на засоби виробництва, альтернативні витрати та витрати на квоти на виробництво молока) в Україні та вищезгаданих країнах і регіонах.

Витрати на виробництво молока на вищезгаданих українських підприємствах становлять приблизно 60% виробничих витрат підприємств у Новій Зеландії. Виробничі витрати у сусідній з Україною Польщі, принаймні, вдвічі вищі, ніж витрати

[4] Кількість СЖМ (4%) = (кількість молока x % жиру x 0,15) + (кількість молока x 0,4).

українських підприємств.[5] В той же час, ціна на молоко в Україні найнижча з усіх названих країн. Низькі виробничі витрати в Україні можна пояснити добрими природними умовами у місці розташування підприємства та надзвичайно низькими цінами на такі фактори, як земля та праця. Низькі закупівельні ціни з боку молокозаводів викликані неефективністю сектора переробки та збуту. Далі ці пункти буде роз'яснено більш детально.

Рисунок 2: Ціни на молоко та витрати на виробництво молока у 2000 році

DE: Німеччина, PL: Польща, US: США, NZ: Нова Зеландія, UA: Україна. Цифри після скорочень країн означають поголів'я на типових підприємствах (корів/підприємство).

Джерело: Власна презентація згідно з ММПСП (2001).

3.3 Порівнюванні витрати виробництва молока та підрахунок загального прибутку

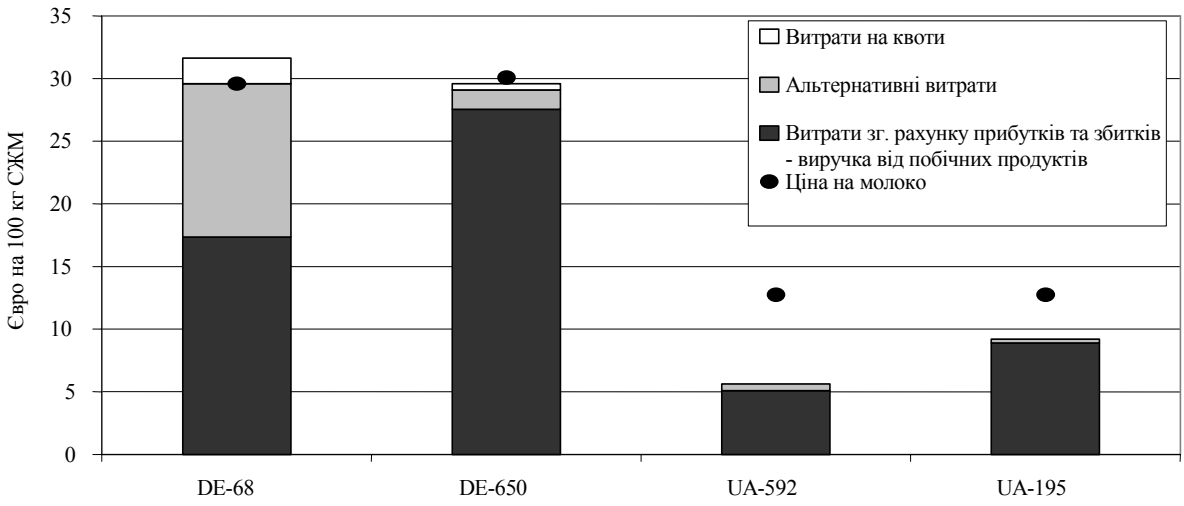
У цьому розділі детально представлено виробничі витрати українських підприємств та здійснено порівняння з німецькими підприємствами. Чисті витрати на виробництво молока на досліджених українських підприємствах знаходяться в межах 6-9 € на 100 кг СЖМ. Витрати німецьких порівнюваних підприємств з 32 та 29 € знаходяться на значно вищому рівні (порівн. Рисунок 3).

Українське велике підприємство UA-592 господарює з найнижчими виробничими витратами серед усіх підприємств і має переваги у виробничих витратах навіть у порівнянні з іншим українським підприємством UA-195 (на 3 € /100 кг СЖМ менше). Німецьке підприємство з 68 коровами і витратами у розмірі 12,2 € на 100 кг СЖМ має найвищі альтернативні витрати серед усіх підприємств, оскільки воно згідно з конфігурацією, дуже типовою для західних німецьких федеральних земель, має високу частку залучення праці членів родини та власної землі. Відносно високі витрати підприємства з 650 коровами можна пояснити відносно високим для західноєвропейських країн рівнем залучення найманих працівників та малою часткою власних земельних площ. Окрім цього, це підприємство має особливо високі капітальні витрати, які, в свою чергу, є результатом значних інвестицій за минулі десять років (VENEMA, 2002).

[5] Зверніть увагу, що на цьому Рисунку порівнюються "кращі" українські підприємства з "типовими" підприємствами Нової Зеландії чи Польщі. "Кращі" підприємства в цих країнах показують кращі результати, ніж наведені типові.

Якщо прийняти до уваги ціни на молоко, можна вирахувати, наскільки підприємствам вдається досягти прибутку, тобто покриття альтернативних витрат. Хоча закупівельні ціни в Україні становлять лише половину від ціни в Німеччині (13,0 € в Україні у порівнянні з 25,8 € в Німеччині), обидва українські підприємства отримують підприємницький прибуток, який значно перевищує результат німецьких підприємств. Хоча західнонімецьке сімейне підприємство і досягає першого порогу прибутковості, покриваючи свої витрати, проте не досягає задовільного підприємницького прибутку. Східнонімецьке велике підприємство отримує лише незначний прибуток від виробничої діяльності.

Рисунок 3: Витрати на виробництво молока в Україні та Німеччині у 2000 році

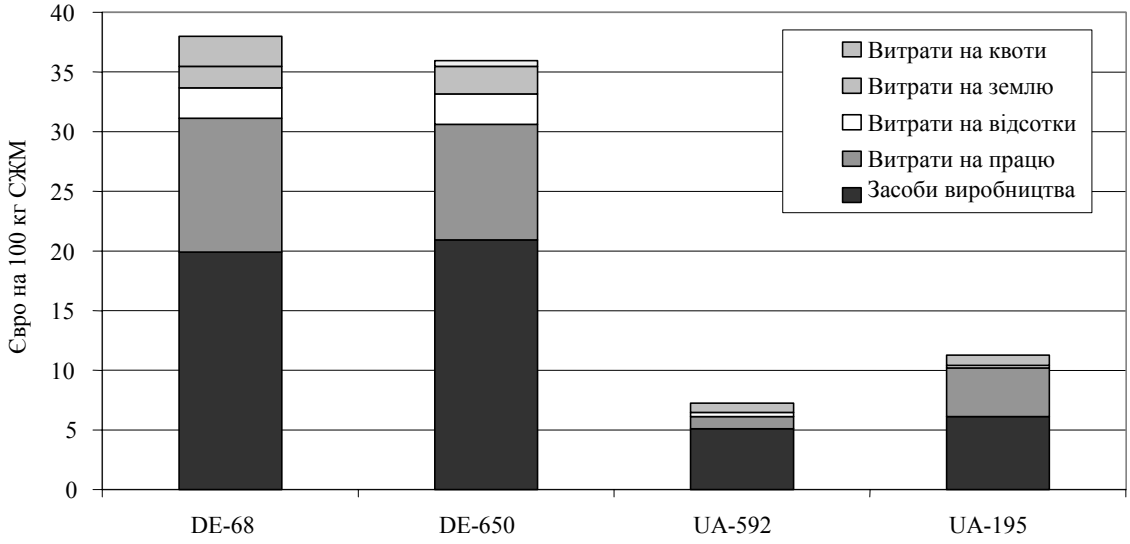
Джерело: VENEMA (2002).

Далі будуть представлені сукупні витрати всієї галузі виробництва молока та розглянуті причини нинішніх низьких виробничих витрат в Україні. Сукупні витрати галузі виробництва молока, складаються, як представлено на Рисунку 4, з витрат на засоби виробництва та витрат на такі виробничі фактори, як праця, земля, відсотки на капітал та квота. Сукупні витрати в обох німецьких підприємствах галузі виробництва молока, за винятком витрат на квоти, знаходяться на рівні 35,5 € / 100 кг СЖМ. На відміну від цього, сукупні витрати на українських підприємствах з 7,2 та 11,3 € на 100 кг СЖМ становлять приблизно третину від витрат на порівнюваних німецьких підприємствах.

Більша частина загальної суми витрат (50-65%) на всіх підприємствах припадає на **засоби виробництва**. Сюди відносяться всі витрати, пов'язані з виробництвом, такі як корми, страхування, посівний матеріал, добрива та засоби захисту рослин, а також амортизація будівель та устаткування, що знаходяться у власності підприємства. Витрати німецьких підприємств у цій сфері у розмірі 20,5 € на 100 кг СЖМ майже вчетверо вищі, ніж на українських підприємствах. Сприятливі природні умови на місці розташування підприємства дозволяються виробляти корми на чорноземах з малими витратами, хоча ціни на деякі засоби виробництва (наприклад, засоби захисту рослин) в Україні знаходяться на такому ж рівні, що й в Німеччині (за винятком цін на дизельне паливо та добрива). До того ж, українські підприємства працюють з далеко нижчим рівнем інтенсивності. В основному, це можна пояснити обмеженими фінансовими можливостями. Інша перевага у витратах виробництва на українських підприємствах полягає в тому, що власних будівель та устаткування у них або немає (вони

орендуються підприємством UA-195), або ж амортизація на такі будівлі та устаткування дуже незначна.

Рисунок 4: Сукупні витрати галузі виробництва молока в Україні та Німеччині у 2000 році

Джерело: VENEMA (2002).

Наступним великим блоком витрат є **витрати на працю**. У цій групі витрат містяться заробітна плата найманих працівників та альтернативні витрати на працю членів сім'ї. Витрати на працю залежно від підприємства знаходяться в межах від 19 до 31% від сукупних витрат галузі виробництва молока. Надзвичайно низький рівень зарплат в Україні приносить місцевим підприємствам виграш у витратах у розмірі 10,2 € на 100 кг СЖМ у порівнянні з німецькими підприємствами. Хоча українські підприємства все ще використовують значно більше робочої сили (кількість робочої сили на 100 корів на німецьких підприємствах становить лише 1/10 кількості на українських підприємствах), а отже мають значно нижчу продуктивність праці, проте високі зарплати в Німеччині значно збільшують витрати виробництва. Звідси випливає, що навіть найвища продуктивність праці в Німеччині, наприклад, на підприємстві з 68 коровами, не може компенсувати переваги надзвичайно низького рівня зарплат в Україні. Порівняння українських підприємств показує, що підприємство з 592 коровами має велику, як для України, перевагу у витратах у розмірі 2 € на 100 кг СЖМ. Завдяки більш сучасній системі виробництва, з одного боку, на цьому підприємстві досягаються вищі надої молока, а з іншого, зайнято менше робочої сили, ніж на підприємстві з 195 коровами.

Витрати на використання **землі** у порівнянні з іншими групами витрат для німецьких підприємств (6%) мають набагато менше значення, ніж для українських підприємств, у яких ця група витрат складає 10 або 13% від сукупних витрат. Витрати на землю складаються з фактично сплаченої орендної плати та розрахункової орендної плати за власні земельні площі, яка була складена з урахуванням регіонального розміру орендної плати. Українські підприємства не мають власної землі. Німецьке велике підприємство також господарює майже виключно на орендованих площах, в той час як близько 30% земельних площ підприємства з 68 коровами є власними. Витрати на землю у розрахунку на 100 кг СЖМ в обох німецьких підприємствах становлять близько 2 €, вони ще менші на українському підприємстві з 592 коровами (1,1 €) та підприємстві з 195 коровами (1,3 €). Цю різницю можна пояснити, насамперед, суттєво

нижчим розміром орендної плати в Україні, яка становить лише 12% від плати для німецьких підприємств.

Витрати на **капітал** містять сплачені відсотки на залучений капітал та розрахункові відсотки на власний капітал. При здійсненні порівняння цих підприємств для розрахунків було взято 6% на залучений капітал та 3% на власний капітал.[6] Витрати на капітал у розрахунку на 100 кг СЖМ в Німеччині значно вищі, ніж витрати на землю. На українських підприємствах навпаки, витрати на капітал наполовину нижчі, ніж витрати на землю. Частка витрат на капітал у сукупних витратах галузі виробництва молока в Німеччині становить 6,5%. Ця частка на українському підприємстві з 592 коровами (8%) удвічі вища, ніж на підприємстві з 195 коровами. В абсолютному порівнянні німецькі підприємства мають вчетверо більші витрати на капітал у розрахунку на 100 кг СЖМ, ніж українські. Для останніх мізерне залучення капіталу та незначна частка залученого капіталу становлять суттєву перевагу у витратах.

У рахунку сукупних витрат німецьких порівнюваних підприємств **витрати на квоти** для більш зручного порівняння були виділенні в окрему групу витрат. Таким чином, витрати на квоти становлять 3,1 € на 100 кг СЖМ. В Україні немає квот на виробництво молока.

3.4 Закупівельна ціна на молоко в Україні

На рисунках 2 і 3 видно, що закупівельна ціна на молоко в Україні у порівнянні з іншими країнами знаходиться на низькому рівні. У 2000 році середня закупівельна ціна на молоко в Україні становила 12,5 € на 100 кг. Згідно з даними німецької Центральної агенції з надання інформації про ринок та ціни на вироби сільського, лісового та харчового господарства (ZMP, 2001) у 2000 році за 100 кг молока, наприклад, в Аргентині платили 15,5 €, а в Польщі 20 €. Середньозважена ціна в західноєвропейських країнах становила близько 30 €/100 кг.[7]

Україна є нетто-експортером основних молокопродуктів. Існує можливість вирахувати сировинну вартість молока з виручки від продажу молокопродуктів на світовому ринку. Ця ціна представляє собою максимально можливу ціну на молоко, яку можна отримати в Україні за умов експортної ситуації та ефективної роботи переробних та торгівельних структур. Пряме порівняння цін, які можна отримати, з фактичними закупівельними цінами на молоко дозволяє дати оцінку ефективності роботи переробної промисловості та інфраструктури збуту. Порівнюється, так би мовити, стан української техніки, яка використовується у виробництві, з технікою, яку мають у своєму розпорядженні західні промислові країни, для того, щоб оцінити потенціал можливого підвищення закупівельних цін.

Закупівельна ціна в Україні, яка виводиться з цін на молокопродукти на світовому ринку, спирається на розрахунки Федерального відомства Німеччини з питань дослідження молока у м. Кіль (Groß, 2002). Через ціни, які можна отримати на ринку

---

[6] Часто в оцінках ММПСП для спрощення аналізу витрат на капітал для залученого капіталу беруть 6%, а для власного 3%. Обидва німецькі підприємства вже були проаналізовані у різних порівняннях з використанням вищезгаданих процентних ставок на залучений та власний капітал, тому ці ставки не змінюються і для інших порівнянь (див. Hemme, 2000). Слід зауважити, що в Україні фактично сплачені відсотки за кредити та активи на момент дослідження значно перевищували вищезгадані три відсотки на власний, та шість на залучений капітал. Але в цьому випадку вибір помірної процентної ставки має лише незначний вплив на виробничі витрати, оскільки обидва українські підприємства не брали позик. У 4-му розділі буде зроблено оцінку можливої інвестиційної діяльності на українських підприємствах з урахуванням процентних ставок.

[7] У цьому розділі (3.4) приведено ціни на стандартизоване молоко (3,7% жиру), а не СЖМ.

на ці продукти, можливо вивести вартість їх складників. Основою для підрахунку закупівельної ціни на необроблене молоко служать такі складники, як жир та білок. Залежно від того, як компенсується вартість цих основних компонентів (складників) молока, наприклад, через ціни на масло (жир) і сир (білок), отримуємо сировинну вартість одного літра молока. За умов ефективного виробництва за допомогою сучасного обладнання та високого ступеню завантаження частку виробничих витрат у сукупних витратах можна довести до тих розмірів, які є типовими для Німеччини.

Закупівельна ціна в Україні нижча, ніж закупівельна ціна, яка була б можлива за умови виробництва виключно для світового ринку за цінами, які там існують, згідно західних стандартів виробництва та витрат. Якщо закупівельна ціна в Україні у 1996-2001 роках становила в середньому 9,7 € на 100 кг молока, то середня розрахункова закупівельна ціна за ті ж роки знаходилась на рівні 14,3 €. **Фактична закупівельна ціна в Україні за період, що розглядається, була в середньому на 4,6 € за 100 кг молока нижчою, ніж можлива розрахункова закупівельна ціна.** У подальшому будуть розглянуті можливі причини низьких цін на молоко в Україні, наприклад, створення перешкод для торгівлі на місцевому рівні, коливання закупівельних цін, умови збирання молока, умови виробництва та переробки, складники та якість молока і умови підготовки до збуту та, власне, збут.

Торгівлю необробленим молоком між регіонами все ще не можна назвати вільною. Навіть якщо офіційно заборон не існує, сільськогосподарським підприємства даються "**рекомендації**" стосовно того, на які молокозаводи треба постачати молоко. Таким чином, здійснювався вплив на визначення обсягів продукції, ціни, а також умови постачання і оплати. З боку державних органів створювались бар'єри для міжобласної торгівлі, і тому молоко не могло бути вивезене за межі області. При існуванні описаних умов на місцевих закупівельних ринках окремі молокозаводи мають можливість займати домінуюче становище на ринку та пожинати монопольну ренту. Хоча це покращує фінансове становище подібних молокозаводів, проте це протидіє ефективності та конкурентоспроможності сектора в цілому.

В Україні закупівельні ціни на молоко протягом року зазнають **значних коливань**. Закупівельні ціни протягом 2001 року коливались від 0,4-0,6 грн/кг у літні місяці до 1,2 грн/кг у зимові місяці. Такі коливання цін зумовлені екстремальною сезонністю виробництва молока в Україні. У Німеччині протягом року також спостерігаються коливання цін, проте вони набагато менші. Так, наприклад, у Федеральній землі Шлезвіг-Гольштайн у травні 1998 року виробнику за 1 кг молока платили 28 центів, а у листопаді того ж року ціна підвищилась до 33 центів/кг. Українські молокозаводи зазнають збитків, оскільки у літні місяці завдяки перевищенню пропозиції над попитом встановлюється низька ціна на виготовлену продукцію, а в зимові місяці нерідко доводиться закупляти молоко за ціною, вищою за ціну продажу.

У результаті низьких надоїв у розрахунку на одну корову (у 2000 році вони становили лише 2350 літрів, для порівняння в Німеччині – 6112 літрів на корову) і невеликого поголів'я у розрахунку на одне господарство (3 корови у порівнянні з 31 у Німеччині) щільність виробництва молока в Україні (кількість виробленого молока на км^2) становить 21 т/км^2. До цього додається низька товарність в Україні та мала кількість молока на один здавальний пункт. Так, невеликі виробники молока постачають лише 7-15 літрів молока в день. Для порівняння, наприклад, в Німеччині щільність виробництва молока становить 80 т/км^2. Окрім цього, витрати на збирання молока дуже сильно залежать від організації системи збору та розміру підприємств-постачальників. Через це середні витрати на **збирання молока** в Україні становлять 1,8 € на 100 кг, в той час, як ці витрати в Німеччині варіюються між 0,8 та 1,3 €, тобто українські

молокозаводи витрачають на збирання молока близько на 0,8 € / 100 кг більше, хоча в Україні для збирання навіть не використовують рефрижераторів.

До того ж, закупівельна ціна на молоко залежить і від **умов переробки молока**. Порівняння витрат на переробку в Україні та Німеччині здійснено на прикладі виготовлення масла та сухого знежиреного молока.[8] Виробничі витрати, до яких належать зарплати, оплата енергії, ремонт/обслуговування та амортизація, на українських молокозаводах, вибраних для порівняння, становлять 29,1 € на 100 кг масла і, таким чином, на 30% перевищують середні виробничі витрати в Німеччині, які складають 21,4 € на 100 кг. Витрати на упакування та збут приблизно однакові в обох країнах. При виробництві сухого знежиреного молока німецькі молокозаводи, витрачаючи 5,1 € на 100 кг, економлять на витратах 15,3 € на 100 кг у порівнянні з українськими підприємствами, які витрачають 20,4 € на 100 кг. Основними недоліками українських молокопереробників є застаріла техніка, яка вимагає більших енергетичних та трудових ресурсів, та низьке завантаження наявних потужностей.

Низьке завантаження потужностей має негативні наслідки для українських підприємств. На досліджених молокозаводах використання наявних потужностей складає менше, ніж 50% і лише 30% в цілому по країні. Молокопереробний сектор в Україні у міжнародному порівнянні слід розглядати як малоструктурований, що в свою чергу негативного впливає на його міжнародну конкурентоспроможність. Впродовж років уряд створював перешкоди на шляху подальшого розвитку молокопереробного сектора, завдяки чому збереглись колишні структури. Втручання в ринкові процеси підривають вільну конкуренцію між окремими молокозаводами. Особливо це відчувається на місцевому рівні. Проте, останнім часом розпочався поступовий процес певної концентрації. З численних молокозаводів, які можна охарактеризувати скоріше як непродуктивні, виділилось 10-20 підприємств, які дають ринку позитивні імпульси, скуповують невеликі молокозаводи і забирають їхню частку ринку. Але кількість молока, яку переробляють ці підприємства, знаходиться ще на такому низькому рівні, що подальше збільшення обсягів переробки молока призведе до значного зниження витрат.

Як уже згадувалось, закупівельна ціна залежить від виручки, яку можна отримати від продажу таких складників, як **жир та білок** на ринку збуту. За один літр молока, що містить багато жиру та білка, можна отримати відповідно більше грошей, ніж за молоко з нижчими показниками. Вміст жиру в молоці в середньому по Німеччині у 2000 році становив 4,22% ((ZMP, 2001), а в Україні – лише 3,47% (ДЕРЖКОМСТАТ УКРАЇНИ, 2001)). Вміст білка становив у Німеччині 3,41% (ZMP, 2001). В Україні було неможливо отримати середньостатистичні данні по вмісту білка. Наприклад, на Вінницькому молокозаводі вміст білка у поставленому молоці складав 3%. У порівнянні з Німеччиною в Україні згадані показники по жиру нижчі на 20%, а по білку – на 12%. Очевидно, що молоко в Україні через нижчий міст важливих складників продається за нижчою ціною.

І нарешті, **умови збуту** прямо та опосередковано впливають на українські закупівельні ціни. Більшість українських молокозаводів на внутрішньому ринку збувають свою продукцію через власні магазини переважно в межах свого регіону. Крім цього, збільшується збут через роздрібні торгівельні пункти, в які завозиться продукція молокозаводів. Роздрібна торгівельна націнка у порівнянні з західними країнами

[8] Дані про виробничі витрати в Німеччині були взяті з дослідження конкурентоспроможності німецького молочного господарства (BMELF, 2000, S. 63). Данні про виробничі витрати в Україні були взяті з дослідження двох молокозаводів в Черкаській та Вінницькій областях (SAUER, 2002).

частково вища та варіюється залежно від продукту. Особливо на стерилізованому молоці та відомих торгових марках роздрібна торгівля може встановлювати маржу у розмірі понад 25%.

Що стосується експорту, іншими недоліками українських молокозаводів є слабкість їх позиції у переговорах з закупівельниками та високі витрати на транспортування і збут. Через свій невеликий розмір або нерідко малі обсяги продукції вони часто отримують нижчу ціну за свою продукцію, ніж великі підприємства. Можливість продавати свої продукти безпосередньо споживачам за кордоном часто не використовується. У кращому випадку молокозаводи укладають договори з іноземними фірмами, які, в свою чергу, перепродають товар у відповідній країні або ж експортують його в треті країни (SAUER, 2002).

Підбиваючи підсумок, можна сказати, що регіональні перешкоди торгівлі, сезонність виробництва молока, підвищенні витрати на збирання молока, застаріле обладнання, низька якість молока та незадовільні експортні умови обумовлюють низький рівень цін в Україні. Зважаючи на вищеназвані проблеми, молокозаводи реально можуть платити закупівельну ціну на 40% меншу за розрахункову закупівельну ціну.

4 Потенціал виробництва молока

Довгострокова конкурентоспроможність виробництва молока в Україні залежить від майбутнього розвитку багатьох факторів. З одного боку, існує великий потенціал для підвищення закупівельної ціни на молоко у майбутньому шляхом реструктуризації переробної промисловості, а з іншого боку, витрати на виробництво молока можуть бути ще більше зменшені шляхом проведення інвестиційних заходів.

Потенціал для підвищення закупівельної ціни на молоко в Україні реальний. Поряд з потенціалом для заощадження, який може бути реалізований шляхом покращення структури та підвищення ефективності окремих стадій виробництва та збуту, особливо важливу роль для міжнародної конкурентноздатності буде відігравати аспект якості. До того ж, політичні та загальноекономічні умови в Україні змінюються дуже швидко. Після двох років сильного зростання розпочались процеси концентрації у переробній молочній галузі. Аграрна політика України, яка стала більше зорієнтована на ринок, та конкуренція між молокозаводами за молоко дають поштовх міжрегіональній торгівлі, що раніше було можливим лише в обмежених масштабах. Українські молокозаводи посилюють орієнтацію на експорт. Особливо сильно було розширено виробництво сухого знежиреного молока та казеїну, що дозволяє зробити висновок про наявність виробництва, конкурентоспроможність якого збільшується. Кращі можливості для експорту дозволяють молокозаводам встановлювати вищі закупівельні ціни на молоко, а разом з тим покращувати свої позиції у конкуренції за непереоблене молоко.

До того ж, витрати виробництва молока більшості українських сільськогосподарських підприємств можуть бути ще більше знижені. Хоча витрати на трудові та земельні ресурси в процесі подальшого економічного розвитку будуть, напевно, зростати, це підвищення буде, можливо, повністю компенсоване зростанням продуктивності, наприклад, за рахунок кращого забезпечення кормами, зменшення кількості зайнятих працівників та покращення менеджменту. Слід враховувати також те, що частка цих груп витрат (земля та праця) на українських сільськогосподарських підприємствах до цього часу була не дуже високою (близько 30% від сукупних витрат). Звичайно, політичні та загальноекономічні умови матимуть значний вплив на ці адаптаційні процеси.

У розділі 3.3 було встановлено, що навіть підприємства, з показниками господарювання вищими за середні по Україні, далеко не досягають продуктивності

підприємств в Німеччині. Через це слід припустити, що підвищення продуктивності в Україні може надзвичайно позитивно відобразитись на прибутку підприємства. Покращення продуктивності, може відбуватись, серед іншого, шляхом підвищення надоїв, збільшення кількості поголів'я корів або ж зменшення кількості зайнятих працівників.

Варіаційні обрахунки для підприємства з 195 коровами показали, що зменшення витрат на працю, наприклад, шляхом звільнення працівників, у розмірі до 40% призведуть лише до незначного підвищення доходу підприємства (на 0,05 € на 100 кг СЖМ). Хоча, наприклад, на підприємстві з 195 коровами на 100 корів припадає 38 працівників, а на німецькому підприємстві з 68 коровами 2,7 працівника на 100 корів, для України зменшення кількості працівників, зайнятих у виробництві молока, у короткостроковій перспективі не відіграватиме такої великої ролі. Лише у середньостроковій перспективі, коли в сектор надходитиме капітал і вартість трудових ресурсів зросте, кількість працівників потрібно буде значно зменшити.

Інвестиції у виробництво молока можуть привести до підвищення продуктивності. За сучасних умов, наприклад, будівництво корівників в Україні набагато дешевше, ніж у Німеччині. При будівництві, наприклад, нових боксових корівників, інвестиційні витрати в Німеччині становлять 2,5-3 тис. € на одне стійло, в той час, як в Україні кошторис у такому випадку дорівнюватиме 1,5 тис €. Якщо навіть імпортувати доїльне обладнання та устаткування для корівників із Заходу, низький рівень заробітної плати та наявність можливості здійснювати будівництво з майже 100-відсотковим використанням місцевої робочої сили призводять до таких низьких витрат.[9] Перебудова існуючих старих типових корівників радянського зразка у боксові корівники навіть ще вигідніше, а досвід Східної Німеччини показав, що перебудова стандартизованих типових корівників цілком можлива і вимагає інвестицій у розмірі 600-1000 € на одне стійло.

Хоча реальні відсоткові ставки в Україні високі, фінансування подібних інвестицій за рахунок часткового залучення капіталу навіть за існуючих умов уже зараз може бути цілком рентабельним. Варіаційні обрахунки для підприємства з 195 коровами показали, що, наприклад, при фінансуванні будівництва нового корівника за рахунок залучених коштів у розмірі 76 530 € на умовах реальної 20% ставки з терміном погашення 10 років виробничі витрати зростуть лише на 1-1,5 € на 100 кг СЖМ при досягненні 20%-го підвищення надоїв. Навіть більш значне підвищення витрат у середньостроковій перспективі можна було б без проблем компенсувати за рахунок очікуваного збільшення продуктивності в результаті використання нового корівника.

Фактичне здійснення інвестицій дуже чутливе до рівня відсоткової ставки. В останні роки успішні кроки українського уряду на шляху здійснення всеохоплюючих структурних реформ і заходів, більше орієнтованих на ринок, також і у сільському господарстві, суттєво сприяли зниженню відсоткових ставок. Якщо політики і надалі будуть енергійно проводити ці реформи, сільськогосподарські підприємства зможуть інтенсифікувати свою інвестиційну діяльність для того, щоб досягти високого рівня конкурентоспроможності.

[9] За інформацією місцевих представництв західних фірм, що займаються будівництвом корівників, це можливо, оскільки, з одного боку, будівництво у цій сфері має податкові пільги, а з іншого боку підприємства мають достатньо робочої сили.

5 Висновки та політичні рекомендації

В цій роботі описується поточна ситуація в молочному секторі України. Тому вона цікава для політиків, виробників молока, інвесторів та аграрних економістів як в Україні, і за її межами. Які висновки для українських політиків можна зробити на основі нашого аналізу?

Наш головний висновок полягає в тому, що "кращі" виробники молока та молокозаводи в Україні конкурентоспроможні у міжнародному порівнянні. Тому з економічної точки зору молочний сектор України здатний створювати додаткову вартість, або іншими словами, робити позитивний внесок до ВВП країни.

Але не виключено, що, в цілому, молочний сектор України все ще не робить такого позитивного внеску: додаткова вартість кращих виробників молока, з одного боку, перекривається знищенням додаткової вартості іншими менш ефективними виробниками, з іншого боку, тому загальний баланс може бути як позитивним, так і негативним. Отже, ключовим питанням є якомога швидше переведення балансу на користь тих виробників молока і молокозаводів, що створюють додаткову вартість, тобто збільшити частку ефективних підприємств. Які заходи могли би запровадити політики в Україні, щоб прискорити цей процес?

По-перше, важливо наголосити на тому, що робота "кращих" підприємств не пояснюється наявністю технологій та фізичного капіталу. Це, перш за все і головним чином, питання менеджменту (або людського капіталу). Багато керівників сільськогосподарських підприємств, молокозаводів в Україні, а також і політиків вважають: усе що їм потрібно для прибуткової діяльності – це нове обладнання або нові технології. Це схоже на запрягання возу поперед коня. При поганому управлінні підприємство не зможе отримувати прибутки на стійкому рівні, незважаючи на рівень свого технічного оснащення. *Політики можуть зробити значний внесок у підвищення конкурентоспроможності молочного сектора України (та сільського господарства загалом) шляхом інвестування та модернізації української системи освіти і перенавчання*, особливо в питаннях менеджменту сільськогосподарськими підприємствами та агробізнесом, рівень якого в Україні значно нижчий за міжнародні стандарти.

По-друге, збільшення частки кращих підприємств включає у себе, з одного блоку, зростання існуючих та появу нових кращих підприємств, та з іншого – вихід із сектору менш ефективних господарів. Це дві сторони однієї копійки: конкурентоспроможні підприємства зростатимуть і розвитимуться лише тоді, коли вони матимуть доступ до ресурсів, вивільнених неконкурентоспроможними підприємствами. Це має важливі наслідки для політики субсидування. Політики іноді думають, що за допомогою субсидій вони можуть допомогти молочному сектору. Зрозуміло, що субсидії допоможуть ефективним господарствам. Але ці субсидії ненапряму також шкодитимуть цим підприємствам, тому що вони допомагатимуть неконкурентоспроможним підприємствам залишатися на плаву та продовжувати використовувати ресурси, які можна було б використати для інших цілей набагато ефективніше. Окрім того, субсидії часто використовуються політиками для виправдовування втручання в ринки, наприклад, для примушення підприємств поставляти молоко певним молокозаводам, навіть якщо вони могли б продати молоко куди завгодно і отримати свої гроші. *Встановлення жорстких бюджетних обмежень (тобто припинення штучної "підтримки" майже лежачих на землі неконкурентоспроможних підприємств за допомогою субсидій) разом з чітким і прозорим ринком землі та процедурою банкрутства є найкращим способом забезпечення якнайшвидших темпів реалізації потенціалу виробництва молока в*

Україні. Якщо політики впевнені у необхідності субсидій для зменшення соціальної напруженості, пов'язаної з реформуванням молочної галузі, вони повинні перейти на виділення субсидій для найбільш потерпілих верств населення, а не використовувати безцільові субсидії, що допомагають навіть тим, хто цієї допомоги не потребує, і до того ж, ще й викривляють ринок молока.

Насамкінець, у міжнародному порівнянні виробники молока в Україні не мають великих стимулів для покращення якості молока, тому що більшість молокозаводів не готова або не хоче платити вищу ціну за вищу якість. Окрім того, виробництво молока, а тому і ціни на нього, в Україні є занадто сезонним. Це повинно створювати стимули для сільськогосподарських виробників запроваджувати нові технології менеджменту, щоб виробляти і поставляти молоко "контра-циклічно". Молочна галузь західних країн досягла вирішення цих проблем за допомогою ринку. *Вирішення цих проблем в Україні є питанням покращення управлінських навиків (див. вище) та інвестування в ринкову інфраструктуру, і, до певної міри, в технології. Бар'єри на шляху доступу до цих навичок та інвестицій – наприклад, імпортні тарифи на машини та обладнання – знижуватимуть здатність молочного сектору України зростати та робити позитивні внески в національну економіку.*

С.З., Ш.ф.К.-Т., жовтень 2002 р.

6 Список літератури

BMELF (2000): Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten: Zur Wettbewerbsfähigkeit der deutschen Milchwirtschaft. Gutachten des Wissenschaftlichen Beirates beim BMELF, Reihe A: Angewandte Wissenschaft, Heft 486, Bonn.

FROHBERG, K.; HARTMANN, M. (1997): Comparing Measures of Competitiveness. IAMO Discussion Paper No. 2.

GIFFHORN, E; DEEKEN, E. (2000): Wettbewerbsfähigkeit der Milchproduktion in Deutschland. Arbeitsbericht 1/2000, Bundesforschungsanstalt für Landwirtschaft (FAL), Braunschweig.

GROß, K. (2002): Gespräche am Institut für Ökonomie der Ernährungswirtschaft, BAFM.

HEMME, T. (2000): Ein Konzept zu international verschiedenen Analysen von Politik- und Technikfolgen in der Landwirtschaft. Landbauforschung Völkenrode, Sonderheft 215.

ISERMEYER, F. (2001): Die Wettbewerbsfähigkeit der Tierproduktion im internationalen Vergleich. Arbeitsbericht 3/2001, Bundesforschungsanstalt für Landwirtschaft (FAL), Braunschweig.

КОЕСТЕР, У. (1999): Вплив організаційної структури сільськогосподарських підприємств на розвиток аграрного сектору України. В: ФОН КРАМОН-ТАУБАДЕЛЬ, Ш. та Л. ШТРІВЕ (за ред.): Трансформування сільського господарства України: широке поле. Фінікс, Київ.

OECD (1998): The Competitiveness of Transition Economies. OECD Proceedings, Paris.

SAUER, H. (2002): Die Struktur und die Wettbewerbsfähigkeit der ukrainischen Milchwirtschaft. Teil 2: Milchverarbeitung. Masterarbeit im wissenschaftlichen Studiengang Agrarwissenschaften an der Georg-August-Universität Göttingen.

USDA/FAS (2001): Ukraine: Dairy and Products. Annual Report. Foreign Agricultural Service, Ukraine.

VENEMA, J. (2002): Die Struktur und die Wettbewerbsfähigkeit der ukrainischen Milchwirtschaft. Teil 1: Milchproduktion. Masterarbeit im wissenschaftlichen Studiengang Agrarwissenschaften an der Georg-August-Universität Göttingen.

ZORYA, S.; VON CRAMON-TAUBADEL, S. (2002): (When) Will Ukraine be a Global Player on World Agricultural Markets? Papier wurde auf den X Europäischen Kongreß der Agrarökonomen (EAAE) vom 28.-31.08.2002 in Zaragoza, Spanien präsentiert.